

5.1.4. ОРІЄНТАЦІЯ ПІДРУЧНИКІВ ІЗ КУРСУ «ДОСЛІДЖУЄМО ІСТОРІЮ І СУСПІЛЬСТВО»

НА ДОСЯГНЕННЯ ОБОВ'ЯЗКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДЕРЖАВНОГО СТАНДАРТУ
БАЗОВОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВИТИ З ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ**Гупан Нестор Миколайович**

доктор педагогічних наук, професор

Уперелік обов'язкових результатів навчання громадянської та історичної освітньої галузі ДСБСО внесено розвиток історико-хронологічного мислення, умінь учнів орієнтуватись у історичному часі, виявляти зміни і тяглість в житті суспільства. Автори МНП орієнтували зміст програми на поступове досягнення учнями цього результату. Підручники з інтегрованого курсу для 5 і 6 класу також мають потенціал для розв'язання цього завдання. Проілюструємо це аналізом цього потенціалу.

У ДСБСО цей результат конкретизовано через низку умінь здобувачів освіти конкретного класу. Серед таких хронологічних умінь для учнів 5–6 класу перелічені:

- пояснення, як відбувається відлік часу в історії;
- демонстрація знання перебігу подій у часі, локалізація подій у часі; встановлення віддаленості та тривалості подій;
- співвідношення з вивченим періодом (епохою) відомих історичних подій та осіб, визначення сфер суспільного життя, які зазнавали змін.

Найнижчим щаблем в ієрархії означених хронологічних умінь вважаємо вміння рахувати роки в історії, тобто встановлювати події за датами або дати за подіями; співвідносити події (або дати) зі століттям (або тисячоліттям), його початком (чи половиною) та кінцем; встановлювати тривалість події, віддаленість її від сьогодення. Розвиток цього вміння пов'язаний із розв'язанням дітьми численних хронологічних задач, що є в підручниках «Досліджуємо історію і суспільство» як у 5, так і в 6 класі.

Розвиток уміння встановлювати хронологічну послідовність подій, явищ, процесів часто пов'язується з виробленням та удосконаленням навичок учнів виконувати відповідні дії на схематичній лінії часу, де позначаються події, котрі відбулися раніше або пізніше. Лінія часу розширює можливості вчителя у формуванні в учнів уявлення про лінійність, незворотність часу, різні його відрізки (століття, тисячоліття, ера). Цей графічний образ ілюструє поняття послідовності, тривалості історичних подій, явищ, процесів. Послугуючись лінією часу, здобувачі освіти навчаються виконувати різноманітні пізнавальні завдання, пов'язані з хронологією. Незамінною лінією часу є для формування уявлень учнів про особливості відліку часу до нашої ери і нашої ери.

Наприклад, у підручнику з курсу «Досліджуємо історію і суспільство» для 5 класу учням пропонують таке завдання: «Назви століття позначені на лінії часу подій. Які є особливості відліку часу на відрізок до Різдва Христового?. Познач на лінії часу події пов'язані з історією твоєї школи».

У 6 класі робота з лінією часу продовжується, і учням пропонують більш складні хронологічні завдання з урахуванням набутих ними історичних знань. Зокрема, в підручнику «Досліджуємо історію і суспільство» для 6 класу пропонується: «Накресли лінію часу і познач на ній дати: XVIII ст. до нашої ери – перші Олімпійські ігри в Греції; X ст. – правління княгині Ольги в Русі–Україні; I ст. до н. е. – прийняття юліанського календаря в Давньому Римі; XV ст. – виникнення козацтва в Україні; II тис. до н. е. – будівництво єгипетських пірамід».

Окрім прийомів роботи з лінією часу, вчителі історії активно послуговуються хронологічними і синхроністичними таблицями як засобом наочності та способом письмової фіксації послідовності

історичних подій, явищ, процесів. Зокрема хронологічні таблиці використовують для формування уявлень учнів про послідовність і тривалість подій, осмислення та систематизацію набутих знань, пов'язаних із датами й історичним часом. Складання синхроністичних таблиць сприяє логічному повторенню дат і подій, оскільки дає змогу порівнювати їх, аналізувати однорідні події за часом. Така робота учнів створює умови для з'ясування закономірностей та особливостей історичного розвитку різних регіонів однієї країни або кількох держав. Такі таблиці в заповненому вигляді використовують для формування в учнів цілісного уявлення про зв'язки між послідовністю подій/явищ, їх важливими ознаками і поступовою зміною цих ознак. Як додаткові або домашні завдання учням пропонується заповнювати такі таблиці самостійно (6 клас).

Підручники з курсу орієнтують учнів на послідовне ускладнення хронологічних умінь: якщо у 5 класі їм пропонується визначити послідовність, синхронність і тяглість низки пов'язаних подій, то в 6 класі йдеться вже про вміння встановлювати послідовність історичних подій у межах цілого розділу, орієнтуватися у синхронності подій та явищ в низці країн. Спочатку учні вчать синхронізувати зв'язки між окремими подіями і явищами, потім між схожими подіями, явищами і процесами в одній чи кількох країнах у межах конкретних хронологічних рамок і часових координат. Це сприятиме розвитку їхнього вміння формулювати висновки щодо особливих/загальних рис подій і явищ минулого.

Нарешті достатньо складним умінням, яке починає формуватись у курсі «Досліджуємо історію і суспільство» в 5 класі, а в 6 класі поступово вдосконалюється, – це встановлювати співвідношення з вивченим періодом (епохою) відомих історичних подій. У 5 класі вперше вводиться поняття історичний період і подається періодизація світової історії, а у 6 йде послідовна робота над формуванням початкового рівня вміння використовувати періодизацію для «діагностування» синхронних подій, з'ясування їх подібності й відмінності, а також усвідомлення поступовості всесвітнього історичного процесу.

Розвиток історико-хронологічного мислення учнів на уроках курсу «Досліджуємо історію і суспільство» базується на застосуванні зорових опор – візуальних джерел, що важливо для дітей 10–12 років, серед яких у підручниках використовуються: образне позначення дати або певного історичного часу, відповідно підібраний ілюстративний матеріал (репродукції картин, фотографії), фрагменти літературних творів та інших оповідних джерел, що викликають в учнів яскраві зорові/слухові асоціації, пов'язані з конкретною подією.

Очевидно, що курс «Досліджуємо історію і суспільство» належить до адаптаційного циклу і закладає лише основи історичних знань, уявлень і умінь учнів. Проте передбачена в курсі системна робота з хронологією закладає підвалини для розвитку в учнів здатності аналізувати, синтезувати, узагальнювати на історичному матеріалі, відслідковуючи зв'язки й тенденції історичного процесу. Водночас варто зауважити, що плануючи роботу вчителя з формування в учнів історико-хронологічного мислення не можна зводити її до механічного запам'ятовування ними окремих дат. Така діяльність повинна супроводжуватися поясненням послідовності та причинності подій, явищ, процесів, їх наукової періодизації та історичної закономірності. Адже пріоритетності в опрацюванні хронології має набувати осмислене ставлення до процесу навчання історії.

Щодо формування просторового мислення учнів, то цей результат у ДСБСО також конкретизовано через низку умінь:

- використовувати карту як джерело інформації;
- визначати географічне розташування відповідних/указаних природних і соціальних об'єктів;
- пояснювати, як географічне положення впливає на спосіб життя і світогляд людей;
- виявляти вплив діяльності людини на навколишнє середовище;
- пояснювати, що таке громадський простір та його значення для суспільства.

Найпростішим серед названих умінь учнів є «визначати географічне розташування відповідних/указаних природних і соціальних об'єктів». Розвиток цього вміння успішно здійснюється у про-

цесі розв'язання учнями численних завдань, запропонованих у підручниках «Досліджуємо історію і суспільство» для 5 та 6 класу. Це вміння методисти вважають базовим, оскільки воно є основою просторової компетентності учнів, що забезпечує розуміння простору в якості середовища історичного процесу.

У 5 класі щораз, коли мова йде про конкретні історичні факти – діяльність історичної особи, існування держави або розгортання подій, розташування пам'яток – учням пропонується знайти і показати їх на карті. Причому необхідно не лише показати, а й визначити орієнтацію об'єкту відносно сторін світу (географічне положення). Важливим у цьому випадку є правильний показ географічного об'єкту (крапка, лінія тощо). Наприкінці 5 класу ці вміння ускладнюються до того, що учень вміє прокладати уявні маршрути, визначає відстані тощо. Наприклад, такі уміння перевіряються у підсумковій грі до курсу.

У 6 класі це вміння вже має бути сформовано і використовується учнями як складник опанування історико-географічного простору розвитку різних цивілізацій.

Із розвитком цього уміння тісно пов'язане вміння учнів «використовувати карту як джерело інформації», що в ДСБСО представлено сукупністю навчальних операцій учня, який: виокремлює основні елементи карти та пояснює їх значення, зіставляє картографічну інформацію різних історичних періодів; співвідносить дані карти з іншими джерелами інформації (розповідь учителя, текст книжки тощо); розрізняє відносно сталі та змінні об'єкти карти.

Сформованість указанного складного вміння дає дітям можливість використовувати історичні карти як різновид наочності, що є умовно-графічним просторовим зображенням історичних об'єктів та фактів і ґрунтується на відомостях історичної географії. Робота над його розвитком починається на спеціальному уроці в 5 класі присвяченому тому, що таке карта, які бувають карти, що таке легенда карти та ін. Далі на багатьох уроках курсу учні виконують завдання на застосування отриманих знань і вироблення відповідних умінь. Вони краще запам'ятовують зоровий образ території держави, території розвитку цивілізації, відображеної на карті (її розташування, природні умови, лінію кордонів, кольори різних регіонів або земель), на який накладаються багатоаспектні пласти інформації. Згодом історична карта стає для учнів ефективним засобом формування просторових уявлень, історико-географічних знань, сприяє розумінню й аналізу історичних подій, явищ, процесів, розкриттю причинно-наслідкових зв'язків, узагальненню фактів. Наприклад, у 6 класі учні вже виконують дослідницькі картографічні завдання на кшталт: «Прочитай дати, наведені на карті, та визнач, де люди розселились раніше. Який це континент? Що ти про нього знаєш? Зроби припущення, чому первісна людина заселяла ці території. Простеж, які території людина освоювала поступово. Назви кожну з них».

Навчальна операція із розрізнення відносно сталих та змінних об'єктів карти є основою для послуговування учнями картою для визначення динаміки минулих подій, явищ, процесів та встановлення причинно-наслідкових зв'язків між ними, зумовленими просторовим положенням, з'ясуванням їх тенденцій і закономірностей. Варіанти завдань для опанування нею учнями можемо побачити у підручнику для 6 класу, зокрема пропонуючи учням подумати й дати відповіді на запитання: «Які явища відображає карта? Де виникло християнство? Знайди місця розташування громад християн у I–II ст. Який процес у III–V ст. відображає карта? В якому столітті значно прискорилось поширення християнства? Як ти думаєш, чому?».

Важливим умінням учнів за ДСБСО є пояснювати, як географічне положення впливає на спосіб життя і світогляд людей. Воно передбачає використання карти для встановлення зв'язків між географічним розташуванням земель, регіону, держави та їх природними умовами й історичними подіями, явищами, процесами. Уже п'ятикласникам автори навчальної книги радять обговорити у класі: «Як пов'язана місцевість, де живе людина і спосіб її життя? Як життя людей у минулому залежать від місцевості у якій вони проживають? Поясніть чим відрізняється географічний та історичний простори». Зазвичай такі завдання супроводжуються різноманітними ілюстраціями та

схемами. Наприклад, подана репродукція давньоєгипетського розпису, де учні бачать, як людина обробляла поле під пекучим сонцем і у що була одягнута, а поруч малюнок історичної реконструкції сім'ї стародавніх германців, озброєних і вдягнутих відповідно до їхнього клімату. У підручнику для 6 класу учням, наприклад, пропонується завдання: «Знайди на карті стоянки первісних людей. У яких регіонах України вони розташовані? Як особливості географічного розташування впливали на життя цих людей?».

Таке вміння теж передбачає використання карти для характеристик і порівняння економічного, політичного, соціального розвитку земель, регіонів, країн у відповідні історичні періоди, оцінки масштабності подій, явищ, процесів, з'ясування причин територіальних переподілів держав та їх наслідків для суспільства. Розгляд кожної з цивілізацій у 6 класі починається з аналізу карти для встановлення її територіального положення, особливостей клімату і природних умов, їхнього впливу на спосіб життя людей. Від теми до теми ступінь самостійності учнів у виконанні таких завдань збільшується, а завдання ускладнюються. Наприкінці 6 класу бачимо в підручнику навіть завдання досить високого рівня. Так у темі «Римська імперія у III–IV ст.», де учням пропонується обговорити в класі наростаючу на той час регіональну кризу, перед ними ставиться, зокрема, й завдання, використовуючи карту, дослідити: «Як масштаби території Римської імперії впливали на її внутрішню і зовнішню політику? Які кризові наслідки це мало для держави?».

Новим у низці просторових умінь учнів є «пояснювати, що таке громадський простір та його значення для суспільства». У підручнику для 5 класу вперше вводиться поняття «громадський простір» із зіставленням його з поняттям «особистий простір людини». Далі на деяких уроках діти обговорюють характеристики громадських просторів сучасності. У 6 класі учні систематично звертаються до поняття «громадський простір», порівнюють влаштування цих просторів у різних цивілізаціях і зв'язок цього явища із способом життя представників цієї цивілізації. Наприкінці 6 класу вони знов повертаються вже з новими знаннями до аналізу сучасних громадських просторів.

Отже, запорукою розвитку географічно-просторових уявлень учнів є систематичність цієї роботи на уроках. Для цього підручники курсу для 5 і 6 класів створюють всі можливості, адже необхідні карти і картосхеми вміщені безпосередньо в підручниках і супроводжуються необхідними інструкціями і завданнями для учнів.

5.1.5. ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

В ІНТЕГРОВАНОМУ КУРСІ «ДОСЛІДЖУЄМО ІСТОРІЮ І СУСПІЛЬСТВО»

Серова Галина Володимирівна

кандидат педагогічних наук

Сталий розвиток як модель людського розвитку передбачає значні зрушення в екологічній, економічній та соціальній сферах життя суспільства, спрямовані на такий спосіб задоволення потреб кожної людини і людства в цілому, який забезпечує сталість природних систем та довілля як для нинішнього, так і для майбутніх поколінь. Україна приєдналась до глобального руху країн-членів ООН із забезпечення сталого розвитку і започаткувала інклюзивний процес адаптації Цілей сталого розвитку (ЦСР) для встановлення стратегічних рамок національного розвитку України на період до 2030 року¹.

У вимогах до обов'язкових результатів навчання на основі компетентнісного підходу ДСБСО серед іншого визначено усвідомлення учнями важливості збереження природи для забезпечення

¹ Цілі сталого розвитку: Україна. Завдання та індикатори 2017. URL : <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/sustainable-development-goals--targets-and-indicators.html>